

Митрополит Порфирије Перич

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД
porfirije@bfspc.bg.ac.rs

УДК: 27-175 Павле, свети
27-248.4-277

ПРИМЉЕНО: 22.4.2020.
ОДОБРЕНО: 29.4.2020.

ЕСХАТОЛОГИЈА АПОСТОЛА ПАВЛА: ПОСЛАНИЦЕ СОЛУЊАНИМА И КОРИНЋАНИМА

Сажетак: У раду се прегледно излажу основи есхатолошких садржина у Павловим посланицама. С обзиром на обим и комплексност теме, рад се ограничава на сведочанства посланица Солуњанима и Коринћанима. У првом делу износе се основе Павлове есхатолошке терминологије, док се у другом делу представљају главне аспекти четири одабрана новозаветна списа. Радом се коначно увиђа слојевитост Павловог приступа есхатолошким темама, као и многостраност њихових реторичких импликација. ► *Кључне речи:* апостол Павле, есхатологија, парусија, васкрсење.

1. УВОД

Есхатолошка очекивања у ранохришћанским заједницама које се везују за личност и мисионарско дело апостола Павла повод су за његово бављење последњим стварима у писаној форми. У двојаком разумевању есхатона као у историји оствареног али још недовршеног, Павле пружа могућност читаоцима његових посланица да појединачно обрађена искуства сагледају у светлу његове средишње есхатолошке стварности, дате у Христу и Цркви.¹ Гледано шире, ти есхатолошки садржаји су и јеврејског и јелинистичког карактера с обзиром на контекст Павлове мисионарске делатности.² Њему су као обрађенику из фарисејства биле познате теме васкрсења, месијанизма и коначне

¹ Σάββα Ἀγουρίδη, „Ἡ ἔντονη προσδοκία τῶν ἐσχάτων: Ἡ ἀντιμετώπισή τους ἀπό τίς Α' καί Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολές“, *Δελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν* 7, № 1–2 (1988): 5.

² Више о примесама јелинске мисли у Павловој есхатологији видети у следећој студији: George van Kooten, Oda Wischmeyer, Nicholas T. Wright, “How Greek was Paul’s Eschatology?“, *New Testament Studies* 61, № 2 (2015): 239–253.

владавине Божије,³ па је сходно фарисејском схватању о победи праведника над смрћу, на пример, и хришћанска формулација о васкрсењу тела (1Кор) била јудејског порекла.⁴ Међутим, доживљај преобраћења на путу за Дамаск учинио је да његова есхатолошка схватања буду значајно преосмишљена. У том погледу Павлова теолошка мисао није била статична, него се с временом развијала.⁵ Форма његових есхатолошких погледа задржала је апокалиптички облик, док је садржај задобијао пастирски и пророчки карактер у христолошкој поруци охрабрења.⁶ Земаљска појава Месије убедљивије је имплицирала могућност крајње победоносне појаве и општег васкрсења,⁷ а очекивање блиског доласка Христовог надањивало га је на усрдну и неуморну проповед Спаситеља света.⁸ Но, пре него што Павлова есхатолошка мисао у наставку буде представљена уз помоћ примера из посланица Солуњанима и Коринћанима, биће неопходно прво укратко представити његову есхатолошку терминологију.⁹

2. ЕСХАТОЛОШКА ТЕРМИНОЛОГИЈА

У развијеној есхатолошкој терминологији апостол се користио са више појмова који се тичу последњих ствари: парусија (παρουσία), суд (κρίσις), откривење (ἀποκάλυψις), епифанија (ἐπιφάνεια), Дан Господњи (ἡμέρα Κυρίου) и Царство Божије (Βασιλεία τοῦ Θεοῦ). Као и друге богословске термине, и ове је Павле преузимао из свог окружења и давао им хришћанско значење. Обратимо посебну пажњу на сваки од ових термина.

А) Долазак (παρουσία). Још у мисли грчких философа термин παρουσία има битно значење присуства. Код Платона, παρουσία означава присутност идеје (узора, узрока) у појединачним стварима, а код Аристотела — присутност облика у материји. У грчко-римском свету термин је коришћен у описима помпезних наступа, уласка, на пример, владара у освојене градове.¹⁰ У Септу-

³ Више видети у: Alan F. Segal, "Paul's Jewish presuppositions", in *The Cambridge Companion to Saint Paul*, ed. James D. G. Dunn (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 159–172.

⁴ Segal, "Paul's Jewish presuppositions", 168.

⁵ Видети Larry J. Kreitzer, *Jesus and God in Paul's Eschatology* (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1987), 177–179.

⁶ Richard N. Longenecker, "The Nature of Paul's Early Eschatology", *New Testament Studies* 31 (1985): 93.

⁷ Irving F. Wood, "Paul's Eschatology, I", *The Biblical World* 38, № 2 (1911): 84–85.

⁸ Предраг Драгутиновић, *Увод у Нови Завет* (Београд: Православни богословски факултет Универзитета, Институт за теолошка истраживања, 2010), 77.

⁹ Шире видети у: Jan G. van der Watt (ed.), *Eschatology of the New Testament and Some Related Documents* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2011), 181–426.

¹⁰ Georg Braumann, "Παρουσία", in *The New International Dictionary of New Testament Theology*, Vol. 2, ed. Colin Brown (Grand Rapids: Zondervan, 1976), 898.

агинти се ретко јавља и не увек у контексту теофаније.¹¹ Ипак, идеја Божијег доласка јесте присутна у Старом Завету. Бог се пројављује у победама (Суд 5, 4), владању историјом (Изл 15, 18; Пс 24, 7; 95, 3), сновима (Пост 2, 3), Духу (Бр 24, 2) и на крају света (Ис 2, 2).¹² Конструкцију „присуство Божије“ (παρουσία τοῦ Θεοῦ) проналазимо још у Завештању Јудином (22, 3) и код Јосифа Флавија (Ant. III 6, 203; 9, 55), те ова реч у предновозаветно доба има двојако значење присуства и доласка. У ранохришћанско време, реч παρουσία није најчешћи термин за Христов историјски или есхатолошки долазак,¹³ мада постоје контексти у којима тако функционише. Од укупно двадесет четири пута, колико се јавља у Новом Завету, код Павла је заступљена четрнаест пута.¹⁴ У контексту говора о коначном доласку „Божјег есхатолошког заступника, владара и судије који ће делати у име Бога у последњи дан“¹⁵ приметна је шест пута у посланицама Солуњанима (1Сол 2, 19; 3, 13; 4, 15; 5, 23; 2Сол 2, 1; 2, 8) и само једном у осталим посланицама (1Кор 15, 23).¹⁶

Б) Суд (κρίσις). Израз „Божији суд“ није строго библијски, него је заступљен и у другим друштвеним и религијским областима старог света. Појам суда у основи припада правној сфери и најчешће се односи на одлуку судија, царева и господара. Међутим, историјска и трансцендентна равна показују снажну везу када је овај појам у питању зато што је способност праведног расуђивања увек била црпљена из деловања метафизичког ауторитета као јединог праведног, безгрешног.¹⁷ Рано апостолско предање придавало је важно место Божијем суду, за који је одређен и Дан пресуде свету.¹⁸ Тако чини и Павле, прецизирајући значење Божијег односно Христовог суда кроз употребу епитета као што су праведни, страшни, вечни (Јев 6, 2).¹⁹

В) Откривење (ἀποκάλυψις). Овај термин библијски списи користе у склопу

¹¹ Ἰωάννη Α. Γαλάνη, *Η πρώτη καί ἡ δευτέρα ἐπιστολή τοῦ Ἀπ. Παύλου πρὸς Θεσσαλονικεῖς* (Θεσσαλονίκη: Πουρναρᾶ, 2008), 203.

¹² Braumann, „Παρουσία“, 898.

¹³ Joost Holleman, *Resurrection and Parousia. A Traditio-Historical Study of Paul's Eschatology in 1 Corinthians 15* (Leiden: Brill, 1996), 98.

¹⁴ Од тога се шест пута односи на долазак појединца — Стефанина, Фортуната и Ахајика (1Кор 16, 17), Тита (2Кор 7, 6, 7), затим на присуство Павла (2Кор 10, 10; Фил 1, 26; 2, 12) и, коначно, на долазак „безаконика“ (2Сол 2, 9).

¹⁵ Holleman, *Resurrection and Parousia*, 99.

¹⁶ Γαλάνη, *Η πρώτη καί ἡ δευτέρα ἐπιστολή*, 563.

¹⁷ Γαλάνη, *Η πρώτη καί ἡ δευτέρα ἐπιστολή*, 441–442.

¹⁸ Xavier Leon-Dufour, „Sud“, in *Rječnik biblijske teologije* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993), 1296.

¹⁹ Говорећи о суду Божијем, Павле користи групу речи која долази од глагола κρίνω. Сам пак глагол κρίνω појављује се 39 пута (у његовој епистографији), од чега постоје и глаголи који проистичу из овога, попут речи συκρίνω, κατακρίνω, ἀνακρίνω. Именица κρίσις означава суд (Божији), иако се појављује знатно мање (2Сол 1, 5; реч κατακρίσις појављује се двапут: 2Кор 3, 9; 7, 3; реч δικαιοκρίσις једном: Рим 2, 5). У вези са судом Божијим Павле користи и реч κρίμα (Рим 2, 2, 3; 3, 8; 5, 16; 11, 33; 13, 2; 1Кор 6, 7; 11, 29, 34; Гал 5, 10). Видиети Kreitzer, *Jesus and God*, 99.

говора о објављивању Божијег спаситељног плана, који се показује у старозаветним теофанијама, величанствености тварног света или личности Исуса Христа.²⁰ Градећи на апокалиптичкој традицији међузаветног периода, Павле ову реч користи у контексту говора о Другом доласку (1Кор 1, 7; Рим 8, 18).

Г) Појава, јављање (ἐπιφάνεια). Овај термин изражава древно библијско искуство боговиђења, пренето кроз епизоде о Аврааму, Мојсију и пророцима који су видели славу Господњу. Апостол га користи у склопу есхатолошког говора о последњим данима (2Сол 2, 8): „И тада ће се јавити незаконик, којера ће Господ Исус убити духом уста својих и уништити појавом (τῆ ἐπιφάνειᾳ) свога присуства (τῆς παρουσίας αὐτοῦ).“ У овом стиху заједничка употреба речи παρουσία и ἐπιφάνεια прецизира догађај на који се оне односе — док прва марка есхатолошки догађај, друга га конкретније карактерише.²¹

Д) Дан Господњи (ἡμέρα Κυρίου). У старозаветној традицији пророци су овим изразом означавали Господњи гнев и суд (Амос 5, 18; Ис 2, 12–22; 13, 6; Јоил 1, 15; 2, 1, 11, 31; 3, 14; Јез 13, 5; 30, 3), разликујући при томе контекст говора о вечној награди и суду (Зах 14, 11–15). У том смислу, значење му је првенствено повезивано са Божијим спаситељним интервенцијама у историји, док му је есхатолошки смисао био имплантиран кроз линеарно разумевање историје. По том принципу ће и Дан Јахвеов бити христолошки преображен у објаву универзалног Дана на крају,²² о чему Павле пише Солуђанима (1Сол 5, 2; 2Сол 2, 2).²³ Пошто време с Христовим доласком добија нову димензију, овај израз се, будући оплођен варијантама ранохришћанских ишчекивања,²⁴ јавља у мноштву форми истог значења: ἡμέρα τοῦ κυρίου (1Кор 1, 8; 2 Сол 2, 2), ἡμέρα Χριστοῦ (Фил 1, 6.10; 2, 16), ἡ ἡμέρα ἐκείνη (2Сол 1, 10), ἡ ἡμέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (1Кор 5, 5), ἡ ἡμέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ (2Кор 1, 14), ἡμέρα ὀργῆς (Рим 2, 5), ἡ ἡμέρα ἡ πονηρά (Еф 6, 13) или ἡμέρα (Рим 13, 12; 1Кор 3, 13; 1Сол 5, 4).²⁵

Ђ) Царство Божије (βασιλεία τοῦ Θεοῦ). Изрази „Царство Божије“ и „Царство небеско“ најчешће су заступљени код синоптика. Међутим, у Старом Завету су такође уграђени у идеју Божије владавине универзалистичке есхатолошке димензије (Зах 14, 9; Ис 24, 23; Дан 2, 44; Пс 46, 95–98).²⁶ У Павловом корпусу појам

²⁰ Γαλάνη, *Η πρώτη και ἡ δευτέρα ἐπιστολή*, 452.

²¹ Γαλάνη, *Η πρώτη και ἡ δευτέρα ἐπιστολή*, 563.

²² Xavier Leon-Dufur, „Dan Gospodnji“, in *Rječnik biblijske teologije* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993), 175.

²³ Kreitzer, *Jesus and God*, 100.

²⁴ James D. G. Dunn, *Theology of Paul the Apostle* (Michigan–Cambridge: W. B. Eerdmans Publishing, 1998), 254.

²⁵ Γαλάνη, *Η πρώτη και ἡ δευτέρα ἐπιστολή*, 296.

²⁶ Γαλάνη, *Η πρώτη και ἡ δευτέρα ἐπιστολή*, 172–173.

Божијег царства не заузима толико значајно место. Реч βασιλεία појављује се свега дванаест пута (Рим 14, 17; 1Кор 4, 20; 6, 9.10; 15, 24.50; Гал 5, 21; Еф 5, 5; Кол 1, 13; 4, 11; 1Сол 2, 2; 2Сол 1, 5), а глагол βασιλεύω девет пута (Рим 5, 14.17.21; 6, 12; 1Кор 4, 8; 15, 25). Ипак, иако Павле ове појмове најчешће користи у етичком контексту, осврћући се на понашање група и појединаца, његове опомене нису лишене есхатолошког аспекта (1Кор, 6, 9–10; Гал 5, 21; 2Сол 1, 5).²⁷

3. Посланице Солуњанима

Истакнута заступљеност есхатолошких тема у првим Павловим писмима упућеним Солуњанима несумњиво говори о важности тих тема у животу ранохришћанских заједница.²⁸ Истовремено те садржаје треба разумети у динамичком кључу зато што су они продукт развојног богословског процеса. Тако се есхатолошке садржине у првој посланици Солуњанима, иницираној присилним напуштањем града Солуна, у којем је апостол претходно био основао заједницу (Дап 17, 4; 1Сол 2, 17),²⁹ сматрају првом фазом есхатолошког промишљања. У обе посланице главну есхатолошку тему чини парусија, од које су неодвојиве друге битне теме (1Сол 4, 13–18; 5, 1–11).³⁰ Тако је повод за писање друге посланице став чланова заједнице о скорој парусији (2, 1–2), који Павле коригује упућивањем на знаке који је тек имају најавити.³¹ Сажето речено, есхатологија ових посланица прожета је кориговањем као заједничким имениоцем: док Павле у првом писму коригује схватања о судбини уснулих, он у другом коригује схватања о брзом свршетку времена, које је донекле и узроковао претходним писањем. У целокупном дављењу темом парусије и њеним кашњењем Павле пише посланице различитог тона у погледу замишљања последњих ствари. Те разлике су следеће: 1) спрам непосредне близине есхатолошких догађаја у првој посланици, садржина наредне говори о условљености свршетка појавом апостазије и богоборства (2, 3); 2) за разлику од непосредног описа доласка Господњег и есхатолошког суживота (1Сол 4, 13–18), друга посланица даје предност опису богоборног и заводљивог „човека безакоња, сина погидли“ (2, 6–7); 3) у односу на првобитно искључење прорачунавања доласка (1Сол 5, 1), друга посланица износи хронограм есхатолошких догађаја (2Сол 1, 1–12); 4) у односу на фокус 1Сол на садржину парусије, 2Сол се фокусира на уништење безаконика (2Сол 2, 8).³²

²⁷ Kreitzer, *Jesus and God*, 133.

²⁸ Dunn, *Theology*, 298.

²⁹ Raymond E. Brown, *Uvod u Novi Zavjet* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008), 450.

³⁰ Χαράλαμπος Γ. Ατματζίδης, *Θεολογία της Καινής Διαθήκης* (Θεσσαλονίκη: Πουρναρά, 2019), 480.

³¹ Ἀγουρίδης, „Ἡ ἔντονη προσδοκία τῶν ἐσχάτων“, 6.

³² Ατματζίδης, *Θεολογία*, 840–841.

3.1. Судбина уснуних (1 Сол 4, 13–17)

Разлог писања 1 Сол 4, 13–17 првенствено је пастирске природе. Иако не жели да његовим реципијентима „буде непознато шта је са онима који су уснули“ (4, 13), Павле не нуди систематизовано есхатолошко учење, него превасходно храбри хришћане. Тешите једни друге, довршава на крају (4, 18). Што се пак садржине написаног тиче, она почива на утицајној старозаветној представи теофаније (Изл 19, 10–18) у којој се Јахве на Синају са Израиљем среће окружен облацима, громовима, муњама, трубама и гласовима. У христијанизацији те представе повезује се Христово и васкрсење људи, парусија и суд, а такође се ангажују и јудејска апокалиптичка предања.³³ Павлов темељ, међутим, положен је у Христово васкрсење (4, 14): „Јер ако верујемо да Исус умре и васкрсе, тако ће Бог и оне који су уснули у Исусу довести са њим.“³⁴ Полазећи од искуства Цркве и градећи на њему, Павле ауторитет црпи из еванђеља Господњег (4, 15). Верују ли Солуњани да је Бог васкрсао Исуса, он ће и уснуле „у Исусу“ привести заједници са њим.³⁵ Ипак, уснули неће просто учествовати у Господњем доласку са онима који ће тај догађај доживети,³⁶ него ће над њима имати и првенство. Солуњани се засигурно нису могли отети утиску да ће се Други долазак десити у скорој будућности, јер Павле — и не само ту — види себе међу живима о Господњем доласку (уп. 1 Кор 7, 25–31; 15, 51; Рим 13, 11–12; Фил 3, 20; 4, 5).³⁷

3.2. Време Другог доласка (1 Сол 5, 1–11)

Питање на које Павле у наставку 1 Сол покушава да одговори тиче се времена парусије. Природност тог питања уклапа се у општи дух ишчекивања поновне заједнице са Господом којим одише цела посланица.³⁸ Међутим, о временима (χρόνων) и роковима (καιρών) није потребно писати јер су Солуњани (из усмене поуке, вероватно) „добро знали“ да Дан Господњи долази изненада (5, 1–2). Термини χρόνος и καιρός, који су у новозаветној књижевности задобили теолошку улогу, есхатолошким доживљају дају на снази са изразом „Дан Господњи“.³⁹ Ипак, апостол на питање „када“ одговара са „како“. У циљу ефектности подстицаја који је имао и етичку конотацију, Павле упошљава метафору

³³ Γαλάνη, *Η πρώτη και η δευτέρα επιστολή*, 267.

³⁴ Ατματζίδης, *Θεολογία*, 480.

³⁵ Γαλάνη, *Η πρώτη και η δευτέρα επιστολή*, 277.

³⁶ Joseph Plevnik, “Paul’s Eschatology”, *Toronto Journal of Theology* 6, № 1 (1990): 89.

³⁷ Више видети у: John A. Dunne, “Eschatological Emphases in 1 Thessalonians and Galatians: Distinct Argumentative Strategies Related to External Conflict and Audience Response”, *Journal of Biblical and Theological Studies* 3, № 2 (2018): 227–248.

³⁸ Plevnik, “Eschatology”, 86.

³⁹ Γαλάνη, *Η πρώτη και η δευτέρα επιστολή*, 294.

лопова у ноћи и допуњује је призорима изненадне погидије и порођајних болова (5, 3).⁴⁰ Иако се Господњи долазак, спрам претходних стихова (4, 13–18), има збити изненада, ова два места се не искључују.⁴¹ Неочекиваност доласка подразумева сталну будност. Павле уверава оне који бдију као „синови светлости и синови дана“ и остају трез(ве)ни, „обучени у оклоп вере и љубави и с кацигом наде спасења“ (5, 8), да ће Дан Господњи (5, 2, 4) значити спасење, а не гнев.⁴² Појмови светлости и таме, ноћи и дана, доминирају у религијском језику јудаизма и јелинизма, па су изрази „син светлости“ и „син дана“ (5, 5а) усмерени јелинистичким реторичким маниром — прво у одричној (5, 5б), а потом у акцептивној форми (5, 8). Павлова есхатолошка мисао и овде је натопљена брижним пастирским старањем, јер хришћани овим садржајем треба да се теше и изграђују (5, 11).

3.3. Праведни Суд и Дан Господњи (2 Сол 2)

Поред већ истакнутих разлика у поставци есхатолошких тема у посланицама Солуњанима, Павле у другом писму говори о есхатолошком одговору страдалницима за Царство Божије и онима који су, не знајући Бога, непокорни Јеванђељу (1, 5–10). Спрегу две групе чини тема трпљења као залога вечног блаженства хришћана и доказа против њихових гонитеља на Божијем суду.⁴³ Галанис сматра да израз *ἐνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ* (1, 5) имплицира историјску и есхатолошку димензију.⁴⁴ Но, док двојакост тог значења не дође до изражаја, оживљена је, с обзиром на чињеницу некажњености гонитеља, библијска карактеризација есхатолошког суда као праведног (1, 7). Одатле и говор о огњу (1, 8), вечној осуди непокорних „у онај Дан“ (1, 9–10). У том смеру Павле охристовљује есхатолошки суд, па према 2 Сол Христос преузима место које традиционално припада Богу.⁴⁵ Истовремено, Павле одговара и на проблем међу солунском браћом садржан у забуни о наступу Дана (2, 2). Хришћани се, међутим, не смеју преварити, јер ће се безакоње, иако присутно, тек кристализовати у појави „човека безакоња, сина погидије“ (2, 3). Градећи на пророчким искуствима⁴⁶ и осведоченом деловању владара попут

⁴⁰ Слика лопова у ноћи присутна је на више места у Старом Завету (Јов 24, 14; Јоил 2, 9; Јер 29, 10), али не у вези са крајњим судом Божијим. У Новом Завету је употребљена метафорички, у спрези са Другим доласком Христовим (Лк 12, 38–39; Мт 24, 43–44).

⁴¹ Plevnik, “Eschatology”, 90.

⁴² Γαλάνη, *Η πρώτη και η δεύτερα επιστολή*, 294.

⁴³ Видети Pieter de Villiers, “The Glorious Presence of the Lord. The Eschatology of 2 Thessalonians”, in *Eschatology of the New Testament and Some Related Documents*, ed. Jan G. van der Watt (Tubingen: Mohr Siebeck 2011), 339–340.

⁴⁴ Γαλάνη, *Η πρώτη και η δεύτερα επιστολή*, 444.

⁴⁵ De Villiers, “Presence”, 338.

⁴⁶ Дан 9, 27; 11, 31; 12, 11 (уп. Мк 13, 14 / Мт 24, 15); Ис 14, 13–15; Јез 28, 2.

Антиоха Епифана, Помпеја и Калигуле (који је 41. хтео да подигне свој лик у Храму), Павле предвиђа дрску намеру ове фигуре о самопроглашењу богом у светињи (2, 4).⁴⁷ Осуђени су заведени том демонском појавом, јер нису примили спаситељну љубав истине (2, 10). И овога пута Павле завршава своје есхатолошко излагање откривањем пастирског карактера поруке: хришћани треба да остану постојани у предањима, међусобно се тешећи и утврђујући у свакој речи и добром делу (2, 15–17).

4. Посланице Коринћанима

Заступљеност есхатолошких тема у посланицама Коринћанима (1 Кор 15; 2 Кор 5) говори о томе да је у коринтској заједници било више изазова у погледу разумевања последњих ствари. Ти изазови су Павла подстакли на то да се овим темама најпре посвети у 1 Кор 15. Будући вероватно склони јелинском учењу о бесмртности душе, неки чланови коринтске заједнице су одбацивали учење о васкрсењу (15, 12). Уз то је могуће и да су васкрсење сматрали непотребним у светлу вере о садашњем учешћу у стварности Царства небеског благодаћу Духа. Други су пак сматрали да ће у парусији учешћа узети само живи (1 Кор 15, 18–19). За разлику од проблематике присутне у солунској заједници, Павле се, дакле, фокусира на конкретан изазов вере у васкрсење мртвих (1 Кор 15) и живот после смрти (2 Кор 4–5).⁴⁸ Но, и Коринћани, попут Солуњана, жудно ишчекују Христов долазак, о чему говори аремејски узвик „Маран ата“ на крају прве посланице (16, 22). Садржина увек истих есхатолошких ишчекивања у новим околностима очигледно продукује и нове есхатолошке изазове.

4.1. Васкрсење мртвих (1 Кор 15)

За разлику од фокуса на парусију у кореспонденцији са Солуњанима, тежиште је у пастирском обраћању Коринћанима стављено на васкрсење као на преображајни и коначни спаситељни догађај.⁴⁹ Повод за то излагање, као што је речено, представља могућност негирања васкрсења, као и значаја тела за учешће у вечном животу.⁵⁰ То порицање било је највероватније засновано на 'дуалистичкој антропологији', тј. на вери да ће душа после смрти напустити

⁴⁷ Видети Ἰωάννη Λ. Γαλάνη, „Н «ἀποστασία» καὶ «ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀνομίας» στὴν Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου“, in *Βιβλικές ἐρμηνευτικές καὶ θεολογικές μελέτες*, ed. Ἰωάννης Λ. Γαλάνης (Θεσσαλονίκη: Πουρναρά, 2008), 545–560.

⁴⁸ Ατματζίδης, *Θεολογία*, 520.

⁴⁹ Plevnik, “Eschatology”, 91.

⁵⁰ Jerome Murphy-O'Connor, “1 and 2 Corinthians”, in *The Cambridge Companion to St Paul*, ed. James D. G. Dunn (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 82.

сасуд тела и прећи у чисто духовно (десмртно) постојање.⁵¹ Ставу према којем васкрсење није ни могуће ни потребно Павле даје алтернативу, говорећи о васкрсењу мртвих на концу времена.⁵²

У начелу, Павлово излагање чине две целине.⁵³ Први део чини апологија есхатолошког васкрсења (15, 1–34), а други оправдање његове телесне димензије (15, 35–58).⁵⁴ На самом почетку, међутим, Павле полази од вере Цркве у Христову смрт и васкрсење, коју је Коринћанима пренео како је и примио — *ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς γραφὰς*⁴ *καὶ ὅτι ἐτάφη καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ κατὰ τὰς γραφὰς*⁵ *καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾶ εἶτα τοῖς δώδεκα* (1Кор 15, 3δ–5). Ове речи се и формално и садржински легитимишу као рано-хришћанско исповедање вере, те нису сасвим Павлове. Настале су непосредно после васкрсења Христовог и вероватно је да су већ почетком пете деценије постале део литургијског живота.⁵⁵ Навођењем ових речи на почетку апостол заправо уводи предање Цркве као независни ауторитет, позивајући тако на познати текст који посредује нормативно искуство о чиниоцима хришћанске вере — Крсту и празном Гробу.⁵⁶ У наставку је затим дат каталог Христових јављања Петру, дванаесторици и другим апостолима, а онда и Павлу као недоношчету (15, 5–11). Показујући како се проповед Цркве заснива на искуству јављања Васкрслога конкретним историјским личностима, апостол се придружује овим утемељивачима предања (15, 8). У том погледу су стихови 1–11 темељ аргументације о стварности васкрсења која једнако важи за Павла и хришћане.⁵⁷

У наставку се стварност есхатолошког васкрсења аргументује чињеницом Христовог устанка из мртвих (15, 12–19). Овај однос значи да је васкрсење Христово почетак есхатолошког (15, 20, 23), као и да свеза верних *ἐν τῷ Χριστῷ* чини оживљење свих могућим (15, 21–22).⁵⁸ Христос је првенац [васкрсења] почивших (*ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων*) (15, 20). Павле користи две схеме: Адам — Христос, односно први — други човек и природно — духовно тело.⁵⁹

⁵¹ Више видети у: Βασίλειος Π. Στογιάννος, *Η ανάστασις των νεκρών: εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α΄ Κορ. 15* (Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., 1977).

⁵² Holleman, *Resurrection and Parousia*, 40.

⁵³ Σάββα Αγουρίδη, *Αποστόλου Παύλου πρώτη προς Κορινθίους επιστολή* (Θεσσαλονίκη: Πουρναρά, 1982), 251–279. Ближим увидом се откривају мање целине са следећим темама: заједничка вера у васкрсење Христово (15, 1–11); васкрсење Христово као основа будућег васкрсења (15, 12–19); време васкрсења (15, 20–28); аргументи у корист васкрсења (15, 29–34); живот васкрсења (15, 35–49); васкрсење и Други долазак (15, 50–57); ободравање читалаца (15, 58).

⁵⁴ Holleman, *Resurrection and Parousia*, 40.

⁵⁵ Βασίλειος Π. Στογιάννος, *Ερμηνευτικά μελετήματα* (Θεσσαλονίκη: Πουρναρά, 1988), 500.

⁵⁶ Ατματζίδης, *Θεολογία*, 518.

⁵⁷ Wolfgang Kraus, Martin Kraus, “On Eschatology in Paul’s First Epistle to the Corinthians”, in *Eschatology of the New Testament and Some Related Documents*, ed. Jan G. van der Watt (Tubingen: Mohr Siebeck, 2011), 203.

⁵⁸ Holleman, *Resurrection and Parousia*, 49.

⁵⁹ Ατματζίδης, *Θεολογία*, 519.

Прва схема има теолошку садржину и на темељима традиционалне јеврејске представе о уласку смртности у људски род кроз Адама показује историјске и есхатолошке импликације Христовог дела (15, 21–22).⁶⁰ У представљању есхатолошког поретка ствари (15, 23–28) Павле везује васкрсење са „доласком његовим“ (ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ), када ће сви оживети (15, 23).⁶¹ У комплетирању слике о успостављању есхатолошке владавине Божије (15, 20–28), *христолошки* се оживљава стих знаменитог псалма о победи Израиљаца над непријатељима:

Пс 110, 1

εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου

κάθου ἐκ δεξιῶν μου

ἕως ἄν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου

1Кор 15, 25

δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεῦειν

ἄχρι οὗ θῆ πάντας τοὺς ἐχθρούς

ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ

Сличну улогу има и христолошка интерпретација Пс 8, 6, чије повезивање са тумачењем Пс 110, 1 у истом кључу очигледно важи за манир међу рано-хришћанским ауторима (упоредити Еф 1, 20–22; Јев 1, 13 — 2, 8; Мк 12, 36; Мт 22, 44; 1Пт 3, 22).⁶²

Пс 8, 6

καὶ κατέστησας αὐτὸν

ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου

πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ

1Кор 15, 27

πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.

ὅταν δὲ εἶπη ὅτι πάντα ὑποτέτακται,

δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα

Кроз другу схему Павле описује васкрсење као прелаз од душевног ка духовном, земаљског (земљаног) ка небеском (15, 42–44). Штавише, и они који остану живи неће умрети о парусији, него ће се променити из распадљивости у нераспадљивост (15, 51–53); јер, тело и крв (σὰρξ καὶ αἷμα) не могу наследити Царства небеског.⁶³ У завршним редовима Павле се непосредно обраћа смрти и паклу. Ако су победом Исуса Христа сломљени жалац смрти и сила греха, верни треба да остану свесни свог труда у Господу, чврсти, непоколебиви и напредни.

4.2. Живот после смрти (2Кор 4–5)

У одељку 2Кор 4, 16 — 5, 10 поново је развијена тема вечног живота. Говору о чежњи за небеским домом (οἰκία) претходи разликовање спољашњег и унутрашњег, пролазног и непролазног, видљивог и невидљивог (4, 16–18). Овим

⁶⁰ Holleman, *Resurrection and Parousia*, 55.

⁶¹ Plevnik, “Eschatology”, 91.

⁶² Стих Фил 3, 21 сматра се јединим новозаветним местом у којем је алузија на Пс 8, 6 дата независно од Пс 110, 1: ὁ μετασχηματίζει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξει αὐτῷ τὰ πάντα.

⁶³ Murphy-O'Connor, “1 and 2 Corinthians”, 83.

супротностима не одговара сукоб тела и душе, него се однос биолошке и еклисијалне ипостаси⁶⁴ уклапа у разлику садашњег и будућег света.⁶⁵ У наставку апостол разматра есхатолошко спасење користећи сликовите представе.⁶⁶ Неуједначени сплет метафора одражава варијетет јеврејских предања о будућем животу (упоредити 1 Енох 39, 3–4; 62, 15–16).⁶⁷ Павле дијалектички користи слику земаљске и небеске куће (5, 1), продубљујући антитезу привременог и вечног.⁶⁸ Смрт је прелазак од пролазности овога до трајне сигурности небеског света.⁶⁹

У епилогу дискусије (5, 6–10) изводи се етички закључак. Боравећи у телу или одлазећи из њега, хришћане обавезује богоугодност. Ипак, земаљско стање може бити препрека за пуну заједницу са Христом. У стању удаљености вера представља осовину комуникације, која ће тек у есхатону бити потпуно остварена.⁷⁰ У склопу Павлове есхатолошке мисли и антропологија има такав карактер, о чему говоре термини „новог човека“ и „нове твари“.⁷¹ „Ако је ко у Христу, нова је твар; старо прође, гле, све ново постаде!“ (5, 17). Израз „нови човек“ (Еф 4, 24; Кол 3, 10) има есхатолошки призив — нови човек није само у односу према старом (у историји), него има значење савршеног, потпуног, коначног и есхатолошког човека.⁷² У том погледу овај одељак 2 Кор не доноси радикално нова схватања, него разрађује оно што је о васкрсењу било речено у 1 Кор 15.

Павлов нагласак на континуитету спасења⁷³ неопходно је употпунити тезом о пребивању са Христом непосредно после смрти. Веома је могуће да га је положај сужња учинио осетљивим на приближавање свршетка,⁷⁴ па Филипљанима

⁶⁴ Brown, *Uvod*, 547–548.

⁶⁵ Plevnik, “Eschatology”, 92.

⁶⁶ Χαράλαμπος Γ. Ατματζίδης, „Εσχατολογικοί «τόποι» στον αρχαιοελληνικό κόσμο και τον Απ. Παύλο“, in *Ερμηνευτικές και θεολογικές προσεγγίσεις στην Καινή Διαθήκη* (Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., 2014), 191.

⁶⁷ Murphy-O'Connor, “1 and 2 Corinthians”, 86.

⁶⁸ Ατματζίδης, *Θεολογία*, 550.

⁶⁹ Murphy-O'Connor, “1 and 2 Corinthians”, 86.

⁷⁰ Ατματζίδης, *Θεολογία*, 555–556.

⁷¹ Више о томе видети у: Дражен Н. Перић, „Есхатолошке димензије антрополошких појмова код Светог апостола Павла“, *Бојословље* № 2 (2013): 182–197.

⁷² Павлова хвала човеком који „пре четрнаест година“ би узнесен до трећег неба, у рај, почива на личном виделачком доживљају обликованом јудеохришћанским начинима артикулације доживљеног. Међутим, иако овај одељак одише есхатолошком садржином, његова је снага преваходно реторичког карактера, о томе више видети у: Andrew T. Lincoln, *Paradise Now and Not yet: Studies in the Role of the Heavenly Dimension in Paul's Thought with Special Reference to His Eschatology* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 71–86.

⁷³ Michael Wolter, “The Distinctiveness of Paul's Eschatology”, in *Eschatology of the New Testament and Some Related Documents*, ed. Jan G. van der Watt (Tubingen: Mohr Siebeck 2011), 422.

⁷⁴ Morna Hooker, “Philippians”, in *The Cambridge Companion to Saint Paul*, ed. James D. G. Dunn (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 114.

пише да му је боље умрети и са Христом бити, јер су њему „живот Христос и смрт добитак“ (1, 21, 23).⁷⁵ Та представа делује различито од очекивања есхатолошког васкрсења и вероватно је показатељ хришћанског решења у погледу очувања грчке идеје о бесмртности душе.⁷⁶ Ипак, то не искључује етаблиране есхатолошке традиције у Павловом пастирском дискурсу. Ишчекујући васкрсење (3, 11) и повратак Христов (3, 20–21),⁷⁷ хришћани хитају ка будућој награди (3, 12–14). У свету разубијеном бесмислом они су одређени правом отаџбином на небесима „откуда очекујемо и Спаситеља Господа Исуса Христа који ће преобразити наше понижено тијело, тако да буде саобразно телу славе Његове, по сили којом Он може све учинити и себи покорити“ (3, 20–21).

5. ЗАКЉУЧАК

У представљеној дискусији на тему есхатологије у посланицама апостола Павла нису могли да буду обрађени сви аспекти његове дубоке и слојевите мисли. Скициране су основе есхатолошке терминологије и прегледно понуђени примери из кореспонденције са заједницама у Солуну и Коринту. Упоредним читањем ових докумената увиђа се разлика у акцентуацији извесних проблема у заједницама, али и развојни карактер теолошке мисли. Есхатолошке слике и концепти црпе из јудејских и јелинистичких представа, не нарушавајући снагу нормативног искуства вере, које је за Павла дато у смрти и васкрсењу Исуса Христа. Прегледом есхатолошких садржина у Павловим посланицама — који је у српском теолошком контексту неопходно отворити према другим ранохришћанским документима, не само Павловим — увиђа се нарочита етичка, пастирска димензија. Оно што је последње не нарушава прво, него га чини и могућим и снажним.

⁷⁵ Plevnik, “Eschatology”, 95.

⁷⁶ Ед Периш Сандерс, „Поновни долазак Господа Исуса Христа и Васкрсење мртвих у теологији Светог апостола Павла“, *Богословље* № 1–2 (2005): 46.

⁷⁷ Hooker, “Philippians”, 114.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

BIBLIOGRAPHY

- Драгутиновић, Предраг. *Увод у Нови Завет*. Београд: Православни догословски факултет Универзитета, Институт за теолошка истраживања, 2010.
- Περιћ, Дражен Н. „Εσχατοлошке димензије антрополошких појмова код Светог апостола Павла.“ *Βοϊσловље* № 2 (2013): 182–197.
- Сандерс, Ед Περιш. „Ποновни долазак Господа Исуса Христа и Βασкрсење мртвих у теологији Апостола Павла.“ *Βοϊσловље* № 1–2 (2005): 41–47.
- Άγουρίδη, Σάββα. „Η έντονη προσδοκία τών έσχάτων: Η άντιμετώπισή τους από τίς Α΄ και Β΄ πρός Θεσσαλονικείς έπιστολές.“ *Δελτίο Βιβλικών Μελετών* 7, № 1–2 (1988): 5–22.
- Ατματζίδης, Χαράλαμπος Γ. „Εσχατολογικοί «τόποι» στον αρχαιοελληνικό κόσμο και τον Απ. Παύλο.“ In *Ερμηνευτικές και θεολογικές προσεγγίσεις στην Καινή Διαθήκη*, 171–212. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., 2014.
- Ατματζίδης, Χαράλαμπος Γ. *Θεολογία της Καινής Διαθήκης*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., 2019.
- Γαλάνη, Ίωάννη Α. *Η πρώτη και ή δευτέρα έπιστολή του Άποστόλου Παύλου πρός Θεσσαλονικείς*. Θεσσαλονίκη: Πουρναρά, 2008.
- Γαλάνης, Ίωάννης Α. „Η «άποστασία» και «ό άνθρωπος τής άνομίας» στην Β΄ πρός Θεσσαλονικείς έπιστολή του Άποστόλου Παύλου.“ In *Βιβλικές έρμηνευτικές και θεολογικές μελέτες*, ed. Ίωάννης Α. Γαλάνης, 545–560. Θεσσαλονίκη: Πουρναρά, 2008.
- Στογιάννος, Βασίλειος Π. *Ερμηνευτικά μελετήματα*. Θεσσαλονίκη: Πουρναρά, 1988.
- Στογιάννος, Βασίλειος Π. *Η ανάστασις των νεκρών: εισαγωγικά προβλήματα και ερμηνεία του Α΄ Κορ. 15*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., 1977.
- Braumann, Georg. “Παρουσία.” In *The New International Dictionary of New Testament Theology*, Vol. 2, ed. Colin Brown. Grand Rapids: Zondervan, 1976.
- Brown, Colin (ed.). *The New International Dictionary of New Testament (NIDNT)*. Grand Rapids: Paternoster Press, 1975.
- Brown, Raymond E. *Uvod u Novi Zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008.
- De Villiers, Pieter. “The Glorious Presence of the Lord. The Eschatology of 2 Thessalonians.” In *Eschatology of the New Testament and Some Related Documents*, ed. Jan G. van der Watt, 331–361. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.
- Dunn, James D. G. *Theology of Paul the Apostle*. Michigan — Cambridge: W. B. Eerdmans Publishing, 1998.
- Dunne, John Anthony. “Eschatological Emphases in 1 Thessalonians and Galatians: Distinct Argumentative Strategies Related to External Conflict and Audience Response.” *Journal of Biblical and Theological Studies* 3, № 2 (2018): 227–248.
- Holleman, Joost. *Resurrection and Parousia. A Traditio-Historical Study of Paul’s Eschatology in 1 Corinthians 15*. Leiden: Brill, 1996.
- Hooker, Morna. “Philippians.” In *The Cambridge Companion to Saint Paul*, ed. James D. G. Dunn, 133–140. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Kraus, Wolfgang, Martin Kraus. “On Eschatology in Paul’s First Epistle to the Corinthians.” In *Eschatology of the New Testament and Some Related Documents*, ed. Jan G. van der Watt, 197–224. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.

- Kreitzer, Joseph L. *Jesus and God in Paul's Eschatology*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1987.
- Leon-Dufour, Xavier. *Rječnik biblijske teologije*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.
- Lincoln, Andrew T. *Paradise Now and Not yet: Studies in the Role of the Heavenly Dimension in Paul's Thought with Special Reference to His Eschatology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Longenecker, Richard N. "The Nature of Paul's Early Eschatology." *New Testament Studies* 31, № 1 (1985): 85–95.
- Mearns, Christopher L. "Early Eschatological Development in Paul: The Evidence of 1 Corinthians." *Journal for the Study of the New Testament* 7, № 1 (1984): 19–35.
- Murphy-O'Connor, Jerome. "1 and 2 Corinthians." In *The Cambridge Companion to Saint Paul*, ed. James D. G. Dunn, 74–90. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Plevnik, Joseph. "Paul's Eschatology." *Toronto Journal of Theology* 6, № 1 (1990): 86–99.
- Segal, Alan F. "Paul's Jewish presuppositions." In *The Cambridge Companion to Saint Paul*, ed. James D. G. Dunn, 159–172. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Van Der Watt, Jan G. (ed.). *Eschatology of the New Testament and Some Related Documents*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.
- Van Kooten, George, Oda Wischmeyer, Nicholas T. Wright. "How Greek was Paul's Eschatology?" *New Testament Studies* 61, № 2 (2015): 239–253.
- Wolter, Michael. "The Distinctiveness of Paul's Eschatology." In *Eschatology of the New Testament and Some Related Documents*, ed. Jan G. van der Watt, 416–426. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.
- Wood, Irving F. "Paul's Eschatology, I–II." *The Biblical World* 38, № 2 (1911): 79–91, 159–170.

ESCHATOLOGY OF THE APOSTLE PAUL: THE EPISTLES TO THE THESSALONIANS AND COLOSSIANS

METROPOLITAN PORFIRIJE PERIĆ
University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology
Belgrade
porfirije.ep@gmail.com

Summary: The paper outlines the basis of eschatological content in Paul's epistles. Given the scope and complexity of the topic, the work is limited to the testimonies of the epistles to the Thessalonians and Corinthians. The first part outlines Paul's eschatological terminology, while the second part presents the main aspects of the four selected New Testament writings. The paper finally recognizes the layeredness of Paul's approach to eschatological themes, as well as the versatility of their rhetorical implications. ► *Key words:* Apostle Paul, eschatology, parousia, resurrection.